

Pécsi Tudományegyetem
Bölcészettudományi Kar

„Oktatás és társadalom”
Neveléstudományi Doktori Iskola

AZ ERZSÉBET TUDOMÁNYEGYETEM BÖLCSÉSZHALLGATÓINAK
REKRUTÁCIÓS JELLEMZŐI

1921-1940

PhD értekezés tézisei

Konzulens:
Géczi János, PhD
habilitált egyetemi docens

Írta:
Fekete Szabolcs

Pécs, 2009. október

A kutatás általános kontextusa

A szociológiában mindig kiemelt helyet kapott annak kutatása, hogy az egyén kezdeti, család által determinált társadalmi helyzete, valamint későbbi társadalmi helyzete között milyen reláció áll fenn. A tudományos igényű, empirikus kutatások előtt is általánosan elfogadottnak tekintették, hogy a kapcsolat e két tényező között erős. A kutatások mennyiségi és minőségi fejlődése, a módszerek finomodása egyre pontosabban rajzolta ki a képet: a családi háttér számos összetevője országoktól és koroktól függően eltérő mértékben hat a gyermek későbbi társadalmi pozíciójára, az azonban bizonyos, hogy modern társadalmakban a gyermek oktatási részvétele és sikeressége alapvető fontosságú (Weber 1946, Lenski 1966) a későbbi társadalmi pozíció szempontjából.

Az ok, mely miatt az oktatást a modern társadalmakban igen fontosnak tartják, az a szerep, amelyet a társadalmi mobilitásban és reprodukcióban betölt. Ezt a szerepet különbözőképpen magyarázzák azok, akik az oktatás társadalmi mobilitásban betöltött szerepét hangsúlyozzák és megint másképp azok, akik a társadalmi egyenlőtlenségeket újratermelő eszköznek tekintik. Ebből adódóan az is vita tárgya, hogy a társadalmi rétegződés sajátosságai határozzák meg az oktatási részvételt, vagy a reláció fordított jellegű. Sőt, az oktatás funkciójában sincs teljes egyetértés. A pozitivista nézőpont szerint az oktatás alapvetően egy olyan optimista jellegű emberi tevékenység, amelyet az egyéni aspirációk, valamint az előrehaladás iránti vágy vezérelnek.

Sokan úgy tartják, hogy az oktatás eszköz a hátrányok legyőzéséhez, a társadalmi igazságosságához valamint a kívánt társadalmi státusz eléréséhez. Mások szerint az oktatás fő feladata, hogy az egyéni képességeket a tanulóknál a lehető legnagyobb mértékben kifejlessze, felkészítse őket, hogy képességeikhez mérten a lehető legtöbbet éri el életükben, bár rendszerkritikusok azt is mondják, hogy ezt a funkcióját nem tudja egy oktatási rendszer sem tudja maradéktalanul ellátni. Néhányan tovább mennek, szerintük az oktatási rendszereket leginkább arra hozták létre, hogy a társadalmi egyenlőtlenségeket újratermeljék, ezzel is biztosítva egy szűk elitista réteg érdekeinek sértetlenségét.

Rengeteg elvi kísérlet történt több országban is arra, hogy megmagyarázzák a társadalmi származás által generált iskolázottsági egyenlőtlenségeket. Ezek a kísérletek különösen fontosak a modern, iparosodott országokban, ahol lényegében nincsenek veleszületett előjogok. Az oktatási egyenlőtlenségek a társadalmi egyenlőtlenségek reprodukciójának egyik

legfontosabb tényezőjét alkotják, az oktatás szerepe ebben a folyamatban szisztematikusan korrelál - részben funkcionális kényszerűségből - az ipari fejlettségével (Müller és Karle 1993).

Az oktatás társadalmi mobilitást elősegítő szerepével kapcsolatos funkcionista megközelítés azt hangsúlyozza, hogy a különféle társadalmi szerepek különféle készségek meglétét kívánják meg, a társadalom hatékony működése akkor biztosított, ha a megfelelő pozíciókat olyan emberek foglalják el, akik rendelkeznek az ahhoz szükséges készségekkel és képességekkel (Davis és Moore 1945).

A konfliktus-elmélet követői ellenben azt az elvet vallják, hogy a társadalom különböző csoportosulásokból áll, melyeknek egymással ütköző érdekeik vannak, ezért a társadalmi rétegződés azért létezik, mert azok a csoportok, amelyek hatalmat (politikai, gazdasági) és presztízszt szereztek, fenntartani és erősíteni akarják pozíciójukat a kevesebb hatalmat birtokló csoportok kárára. Ami az oktatás szerepét illeti ebben a folyamatban: érvrendszerük az, hogy az oktatás segít a rétegződés legitimitációjában és reprodukálásában azáltal, hogy valaminek a megszerzését (attainment) úgy ábrázolja, mint egyéni teljesítményt, de valójában az iskolák szelektációs mechanizmusa a hallgatók askriptív (az iskola által a hallgatót tulajdonságokkal felruházó) jellemzőin alapul (Bowles és Gintis 1975; Bourdieu és Passeron 1977).

Azt is számos kutatás bizonyította, hogy nincs a világon olyan társadalom, amelyben az egyén által elfoglalt társadalmi pozíció minősége kizárólagosan meritokratikus alapon dől el. Kutatások sokasága bizonyítja, hogy a családi háttér és az oktatási esélyek között szoros összefüggés van: előnyösebb családi háttérrel rendelkező egyének nagyobb valószínűséggel futnak be hosszabb oktatási pályát, ezáltal előnyösebb társadalmi pozícióba kerülve, mint a kevésbé előnyös helyzetű családi háttérrel rendelkező egyének (Shavit és Blossfeld 1993a). A felsőfokú képzettség egyértelműen előnyös pozíciót jelent az egyén számára, sőt kimondható, az oktatási részvétel a legerősebb kapocs az egyén társadalmi háttere, valamint későbbi társadalmi pozíciója között (Müller és Shavit 1997), márpedig ez a szoros összefüggés megszilárdíthatja a társadalmi egyenlőtlenségeket és csökkentheti a társadalmi mobilitás intenzitását.

Látható, hogy bár a modern állam társadalompolitikai eszközökkel kisebb-nagyobb mértékben befolyásolni tudja a származás negatív hatásait, ez az összefüggés tértől és időtől függetlenül még a legmodernebb iparosodott államokban is a mai napig fennáll (Lipset 1963, Turner 1966, Hope 1972, Robinson és Bell 1978, Treiman és Terrell 1975). Ugyanakkor a

modern államokban az államnak, mint a funkcionális rendszerek fenntartójának központi szerepe van az oktatás irányításában. Az állam maga alakítja közvetlenül az oktatási lehetőségek kínálatát, az oktatási rendszert, az oktatás minőségét és nem utolsósorban közvetlenül vagy közvetetten nagymértékben befolyásolni tudja az oktatási javakból részesülni kívánók körét (Fuller és Rubinson 1992).

A kutatás konkrét célja, háttere és módszertana és újdonságtartalma

A disszertáció alapvető célja az Erzsébet Tudományegyetem Bölcsészlet-Nyelv- és Történettudományi Kar rekrutációs bázisának meghatározása a Karra beiratkozott hallgatók társadalmi háttérének vizsgálatán keresztül. Az összegyűjtött és rendszerezett adatbank 1026 személy személyes, valamint tanulmányaikkal összefüggő adatát tartalmazza, melyek alkalmasak összetett elemzésekre, annak pontos meghatározására, hogy egy kis vidéki bölcsészkar milyen szerepet játszott a korabeli iskolázottság előmozdításában, valamint annak vizsgálatára, hogy rekrutációs bázisában vannak-e helyi specifikumok.

Alapvetően abból a tézisből indultam ki, hogy a két világháború közti magyar felsőoktatás beiskolázási mintáiban sok hasonló trendet lehet felfedezni, ugyanakkor mind intézménytípus, mind intézményi helyszín szerint erősen differenciált. A pécsi bölcsészkar esetében is várható, hogy a hallgató komplex módon vizsgált családi háttérének elemzése kirajzolt olyan jól körülhatárolt csoportokat, amelyek reprezentációja jelentősen meghaladja az országos átlagot.

Megközelítem hagyományos, mind módszereiben, mind fókuszában: a társadalmi mobilitás nagyon összetett jelenségének egy igen kis szeletét érintem (inkább keresztmetszeti, mint hosszanti vizsgálatnak fogható fel): ez az iskolázottsági mobilitást egy kis vidéki bölcsészkaron a Horthy- korszakban vizsgáltam.

Ezt a jelenséget is csak abban az értelemben, hogy átlássam: az egyetemi szelekciós mechanizmusok mutatnak-e összefüggést a családi háttér által meghatározott tényezőkkel, azaz a családi háttér befolyásolja-e a konkrét felsőoktatási részvételt. Továbbá vannak-e specifikumai a két világháború közötti pécsi bölcsészkar rekrutációjának, azaz: körülhatárolhatók-e azok a csoportok, amelynek tagjai a beiratkozással formálisan is lépést tettek afelé, hogy örökölt társadalmi helyzetükből felfelé mozduljanak, vagy azt fenntartsák.

A dolgozat empirikus vizsgálódásai alapjául szolgáló adatok az Egyetem levéltárában tárolt értesítőkből származnak. E dokumentumok tartalmazzák mindazon személyek adatait, akik a pécsi bölcsészkar Pécsre telepítésének időpontjától (1921-22) az intézmény működésének végéig a karra beiratkoztak, doktorátust szereztek, valamint azon személyek adatait is, akik az intézménybe Pozsonyban iratkoztak be, de tanulmányaikat a kar Pécsre telepítése után is folytatták. Ugyanakkor azon személyek adatai nem teljes körűek, akik a pécsi karra olyan években iratkoztak be, hogy diplomát a kar Kolozsvárra való költöztetéséig, 1940-ig nem tudtak szerezni. Így ezekben az esetekben csak a pécsi tartózkodás során rögzített, elsősorban tanulmányi eredményességre vonatkozó adatokkal tudtam dolgozni.

Az adatbázisban szereplő adatok alapvetően három nagy csoportra oszthatók: 1. a hallgató szociokulturális, gazdasági háttérének jellemzői az eltartóra vonatkozó adatok alapján (eltartó foglalkozás, iskolai végzettsége, vallása, lakhelye), 2. a hallgatóra vonatkozó közvetlen adatok (születési hely, idő, középiskolai tanulmányokra vonatkozó adatok, vallási illetve a társadalmi helyzetet jelző egyéb adatok) illetve 3. a hallgató tanulmányi eredményességére vonatkozó adatok (alapvizsga, pedagógia képesítő vizsga, szakvizsga eredményeit, illetve esetenként a doktorátus minősítése). Egy-egy személyhez 28 független adat tartozott, összességében kb. 18.000 adatból tudtunk dolgozni, ami az adatbázis kb. 64%-os telítettségét jelenti.

A felvett adatok (bár esetenként jelentős adathiánnyal) felölelik a kar kb. 20 éves pécsi működése alatti beiratkozottak, diplomát, illetve egyetemi doktorátusi fokozatot szerzettek adatait. Ez az adathalmaz egy olyan adatbankká állt össze, amely egyszerre két cél megvalósítását is elő tudja segíteni:

- pontos képet kaphatunk a pécsi bölcsészkar rekrutációs jellemzőiről, hallgatóiról, a hallgatók társadalmi/gazdasági/kulturális háttérééről, tanulmányi eredményességükről, valamint ezek összefüggéséről, továbbá
- a két világháború közötti Magyarország felsőoktatás történetének, jellegzetes mozzanatainak intézmény-szintű reprezentációját is megfigyelhetjük.

Az adatok felvételével sikerült olyan elektronikus adatbázist építeni, amelyet a már hivatkozott kutatásokban is alkalmazott módszerekkel kódoltunk és klasszifikáltunk, megteremtve annak lehetőségét, hogy később esetlegesen egy átfogó, a korabeli magyar hallgatóságot feldolgozó mű szülessen.

Az adatbázis kódolása és feldolgozása SPSS 13.0, az ábrák Excel 2007 szoftverrel készültek.

A dolgozat módszereiben nem igazán, tárgyában azonban több szempontból is jelentős újdonságtartalmat hordoz. Először is hangsúlyozni kell, hogy abban a szerencsés helyzetben voltam, hogy egyrészt a két világháború közötti magyar felsőoktatási hallgatók dokumentumai (legalább is a pécsi bölcsészek esetében) könnyen elérhetők voltak. Másrészt olyan részletezettséggel tartalmaznak adatokat, mint sehol máshol a világon, így lehetővé vált unikális elemzések elvégzése. A két világháború közötti magyar bölcsészkarok hallgatóinak intézményi szintű feldolgozása csak most kezdődik el (ha csak a Trianon utáni Magyarországot tekintjük, így Nagy Péter Tibor Kolozsvár bölcsészhallgatóit feldolgozó művét nem soroljuk ide), ebben a sorban ez a dolgozat, tudomásom szerint az elsők között készült el.

Átfogó statisztikai összeírás már született a pécsi középiskolásokról (Ponesz 1936), illetve egyetemi hallgatókról (Szabó 1940), sőt a dolgozat szerzőjének is jelent már meg közleménye a témában (Fekete 2005). Régi hagyománya van az egyetemi hallgatók populációjának kutatásának (Andorka 1978, 1979b, 1982) is, de *teljes* célpopuláción végzett, hasonló részletezettségű, illetve feldolgozottságú prozoprografikus műről csak kettő ismeretes: a már említett, kolozsvári orvostanhallgatókat feldolgozó mű (Karády és Nastase 2004), illetve az eloroszított, majd később észt nemzeti egyetemmé vált Tartu-i Egyetem (német nevén dorpati egyetem) hallgatói adataiból készült elektronikus adatbázis 1986-ban. További újdonságnak vélem annak vizsgálatát, hogy a pécsi bölcsészkar jelentősége és beiskolázása mennyire regionális jellegű, mennyire viseli magán a két világháború közötti kvázi felsőoktatási piac (akár regionális akár országos szinten) működésének jegyeit. E dolgozat remélhetőleg hozzájárul a korszak felsőoktatás-történeti tudásához azzal, hogy a hallgatói rekrutációs vizsgálatok elfogadott módszertanát alkalmazza a két világháború közötti pécsi bölcsészkarra, mely terület ez ideig nem került a kutatói figyelem középpontjába.

Főbb tézisek és eredmények

Az adatbázis feldolgozása, valamint a szakirodalom áttekintése után téziseimet és eredményeimet az alábbiakban foglalom össze:

1.a. A kar fennállását támogató lokális és regionális erők lényegében a helyi/regionális igények megfogalmazásának tekinthetők, mivel a pécsi bölcsészkar rekrutációs bázisát alapvetően ezen területekről érkezők adták.

A regionális rekrutációs vizsgálat egyértelműen bizonyította, hogy az egyik legjelentősebb csoport a pécsiek csoportja, a karra beiratkozottak majdnem egyharmada volt pécsi, így a pécsiek aránya igen nagy mértékben felülreprezentált, bár ismeretes, hogy ez a jelenség a debreceni és szegedi egyetemeken esetében is igaz. A vizsgálat azt is megerősítette, hogy a Duna jobb partja, mint földrajzi régió (mai fogalmaink szerint a dunántúli régió) 2,7-szeresen felülreprezentált a hallgatói adatbázisban, tehát a Dunántúlról 2,7-szeresen nagyobb valószínűséggel érkeztek a karra, mint más földrajzi régióból. A vizsgálatunk azt a nem feltételezett összefüggést is kimutatta, hogy a Pécstől való távolsággal csökkent a dunántúliak beiskolázási aránya, azaz ahol a budapesti egyetem fizikailag közelebb volt, csökkent a Pécsre érkezők aránya, de azok a területek így is felülreprezentáltak maradtak.

1.b. Azt feltételeztem, hogy a hallgatók nemi megoszlását vizsgálva várhatóan kiemelkedő arányban fognak **pécsi**, illetve környékbeli **női hallgatók** az adatbázisban szerepelni, azaz valós **felülreprezentációt** lehet kimutatni. A vizsgálat bebizonyította, hogy amennyiben csak a pécsi hallgatók nemi eloszlását nézzük, azt az eredményt kapjuk, hogy a pécsi illetőségű hallgatók esetében az egész beiratkozott populációban tapasztalt 60%-40% férfi-nő arány ebben az esetben lényegében megfordul, azaz kijelenthető, hogy a pécsi nők esetében a helyi egyetem léte (ennek minden anyagi, szociológiai, pszichológiai előnyével együtt) igen erős szempontként merült fel a felsőoktatási iskolaválasztásnál. Továbbá a Pécstől földrajzi értelemben távolabb eső régiók esetében is sikerült bebizonyítani, hogy nem csupán a beiratkozók száma csökkent, hanem ezekről a területekről a nők aránya is tovább csökkent, azaz valóban egyre kisebb mértékben választották Pécsen felsőfokú tanulmányaik színhelyévé.

1.c. Tézisem harmadik része a **budapesti izraeliták** csoportjára, mint jelentősen felülreprezentált csoportra vonatkozott. A vizsgálat kimutatta, hogy a kar hallgatói között mind a zsidó, mint a budapesti hallgatók jelentős felülreprezentációt mutatnak, a két kategória együttesen alkalmazása esetén a felülreprezentáció meghaladja a kétszeres szorzót. Tehát valóban igaz az a feltételezés, hogy a pécsi egyetemen, így a pécsi bölcsészkaron az izraelita hallgatók aránya meghaladta az országos átlagot, a pécsi egyetem elsősorban a fővárosi zsidók körében vált népszerűvé. Továbbá nem várt eredményként kimutattam, hogy a

budapesti zsidók esetén elsősorban nők érkeztek a pécsi karra tanulni, a budapestiek körében nem csupán a nők, hanem a zsidó nők jelentősen felülreprezentáltak.

2. A hallgatói létszám általános emelkedésével a pécsi bölcsészkar beiskolázására is igazgatói vált, hogy a tömegesedés eredményeképp alacsonyabb státuszú hallgatók nagyobb arányban kerülnek egyetemre.

A végzett vizsgálatok egyértelműen megerősítik a feltételezést, miszerint a tömegesedés a hallgatói rekrutációra oly módon van hatással, hogy bizonyos státuszú csoportok jobban kihasználják a tömegesedésen zajló lehetőségeket, tehát nem az történik, hogy az alapminta összetétele nem változik, csupán több hallgató kerül egyetemre.

Valóban igaznak bizonyult az a feltételezés is, hogy a rekrutációs minta úgy változik, hogy az addig jellemző értékhatárok lefelé kitérnek, tehát több az alacsonyabb státuszú illetve gyengébb eredménnyel egyetemre kerülő hallgató. Kimutattam, hogy a vallási megoszlás változása a szakaszok között nem spontán, hanem kimondottan egy olyan oktatáspolitikai intézkedésnek köszönhető, amely a zsidóságot érintette csak, de a többségben levő római katolikusokat nem, így a római katolikusokra nem is gyakorolt számottevő hatást. A tömegesedés vallási összetételére vonatkozó állításunkat úgy finomítottuk, hogy a tömegesedés hatására a felekezeti kategóriák határai nem tágulnak (nem is értelmezhető), hanem a felekezeti összetétel változik meg az addig korlátozott felekezet számára előnyösen.

3. A rekrutációs bázis alakulásában kimutatható mértékűek az előnyös vertikális intergenerációs mobilitásból fakadó objektív előnyök, azaz a felsőfokú végzettségűek gyermekei nagyobb arányban lesznek felsőoktatási hallgatók.

Vizsgálataim kimutatták, hogy bár az érettségivel rendelkező apák gyermekei a legnagyobb csoport a hallgatók között (kb. egyharmada), azonban ha a doktorátusi címet birtoklók (mint a foglalkozási presztízs csúcsát reprezentáló) csoportját, illetve a felsőfokú végzettségűek csoportját egy kategóriába tesszük, azt tapasztaljuk, hogy ez a csoport lényegében azonos méretű az érettségivel rendelkező apák gyermekeinek csoportjával, azaz e két csoport lényegében a hallgatók közel kétharmadát alkotja. A korabeli Magyarországon a felsőoktatás

volumene nagyságrendekkel kisebb volt a mostaninál, a felsőfokú végzettségűek aránya a teljes lakosságot vizsgálva csupán néhány százalék volt.

Ehhez képest a pécsi bölcsészkar hallgatói között kb. minden harmadik hallgató eltartója felsőfokú végzettségű volt, így valóban sokszorosan felülreprezentáltak. Továbbá bebizonyosodott, hogy a felsőfokú végzettségűek esetén a közalkalmazotti státusznak különösen erős hatása van a gyermek felsőfokú iskoláztatására, mivel arányaiban közel kilencszeres ugrást okoz csak az, hogy a gyermek eltartója közalkalmazott vagy magánalkalmazott.

Természetesen a közalkalmazottak kiemelkedő aránya sejthető volt, hiszen Klebelsberg külön ösztöndíjrendszert hozott létre a közalkalmazott gyermekeinek továbbtanulására, az viszont új eredménynek tekinthető, hogy az apa közalkalmazotti státuszának megléte egyrészt ilyen mértékben, másrészt elsősorban a felsőfokú végzettségű eltartók esetében fejtette ki hatását.

4. Az adatbázison kimutatható, hogy hasonló társadalmi státuszú, de eltérő kulturális attribútumú (felekezeti és etnika értelemben) csoportok országos arányukhoz képest nagyobb arányban képviseltetik magukat a karon.

4.a. Azt állítottam, hogy az **izraelita** felülreprezentáción kívül elsősorban az **evangélikus hallgatók felülreprezentációját** várhatjuk, mert egyrészt az evangélikus hallgatók felülreprezentáltak a bölcsészdiplomások között, másrészt az evangélikus felekezethez tartozók tradicionálisan a második legerősebben iskolázott felekezet. Esetünkben is igaznak bizonyult ez a feltételezés. Azt tapasztaltam, hogy az izraelita felülreprezentációhoz nagyon közeli arányban tapasztalhattunk evangélikus felülreprezentációt.

Az azonban meglepő eredmény, hogy az iskolázottságban és a modernitásban is a legjobbak közötti számon tartott evangélikus felekezethez tartozók küldték legkisebb arányban leánygyermeküket a pécsi bölcsészkarra. Ennek okát abban kereshetjük, hogy az evangélikus egyház kiterjedt iskolarendszert tartott fent, amely sok tanárt igényelt. Mivel a tanárok többsége fiú volt, így az evangélikus fiúk viszonylagos magas arányú bölcsészkarra megjelenése (tanár szakosként) azt eredményezte, hogy a saját felekezeten belül a lányok aránya látványosan csökkent.

4.b. Hipotézisem az volt, hogy lévén Pécs és környéke a hazai svábság egyik centruma (erdélyi szász településeket nem számítva) a Pécs és környékbeli **sváb etnikum felülreprezentációja** mindenképp várható. Az eredmény azt mutatja, hogy a német etnikumú hallgatók valóban jelentősen felülreprezentáltak a pécsi bölcsészkaron. Megvizsgáltam azt is, hogy a német etnikum felülreprezentációja esetleg nem más német csoportnak (pl. szászoknak) köszönhető-e, de a vizsgálat azt mutatta, hogy a német etnikumú hallgatók döntően katolikus vallásúak voltak, származási helyüket tekintve döntően Baranya megyeiek. Ezek azok az attribútumok, amelyek alapján kijelenthető, hogy a német nemzetiségűek felülreprezentációját valóban a Pécs és Pécs környéki sváb hallgatók idézték elő.

5. A pécsi bölcsészkar rekrutációs mintájának alakulásában kimutatható az az összefüggés, hogy minél magasabb a diák lakhelyének urbanizációs foka, annál nagyobb valószínűséggel kerül egyetemre.

5.a. Vizsgálatom arra irányult, hogy kimutassam: a közlekedési infrastruktúra (csak a vasút meglétét tudtam vizsgálni) kimutatható hatással van az egyetemre járásra. Abból indultam ki, hogy a korabeli Magyarországon a hallgató lakhelyén meglévő közlekedési infrastruktúra pozitívan befolyásolta a hallgató továbbtanulását, azaz azonos jellegű települések, illetve családi jellemzők esetén a lakhelyen meglévő vasútállomás vagy megállóhely kimutathatóan a továbbtanulás felé orientálta a hallgatót, lehetőséget kínálva, hogy a gimnáziummal nem rendelkező településekről is bejárhasson gimnáziumba a diák.

Természetesen ez az összefüggés azokon a településeken érvényes, ahol a vasút megléte nem volt automatikus, így az kizárólag a kis-illetve nagyközségek esetében, tehát az összehasonlítás alapja nem a falu-város viszonylatában merül fel, hanem falu vasútállomással-illetve vasútállomás nélkül. A vizsgálatunk egyértelműen bizonyította, hogy eltérő mértékben ugyan, de mind a kis, mind a nagyközségek esetében a vasúttal (megállóhellyel) rendelkező falvakból arányaiban több hallgató érkezett a pécsi karra. Újdonságként fogalmazhatom meg, hogy a vasút megléte kimondottan a nagyközségek esetében látszik olyan tényezőnek, amely valóban a továbbtanulás irányába ösztönzi az egyént. Egyértelműen nem lehet megerősíteni, hogy a vasút megléte önmagában is elég-e az egyetemre járás elősegítéséhez, vagy az a tény, hogy egy településen vasút van, az olyan urbanizációs előny-e, hogy a társadalmi rétegződés olyan módon változik, hogy inkább megy egyetemre az egyén. Ennek az ok-okozati összefüggésnek a vizsgálata egy másik tanulmány témája is lehet.

5.b. Az urbanizációs jellemzőt nem csupán a közlekedési infrastruktúrára értettem, hanem azokra a nagyobb **gazdasági szereplőkre** (pl. részvénytársaság, gyárak) is, amelyek megléte egy adott településen azt eredményezhette, hogy a településen lakók társadalmi összetétele **inkább hasonlít a városokéhoz** mint a falvakéhoz. Ez utóbbi kijelentésemet azzal tudtam alátámasztani, hogy az a körülmény, hogy egy településről több arányaiban több nő kerül egyetemre (itt természetesen csak a pécsi bölcsészkarra gondolunk) az nem csupán a modernség, hanem az urbánus vonások egyik legbiztosabb jelzője. Megvizsgáltam, hogy egy részvénytársaság, kastély vagy bíróság megléte vagy annak hiánya, illetve az onnan érkező férfiak, illetve nők aránya miként alakul. A kapott eredmény azt mutatta, ha az adott településen van részvénytársaság (praktikusan nagyobb ipari vagy szolgáltatói egység), kastély (illetve uradalom) illetve bíróság, mindhárom esetben a férfi/női arány sokkal kedvezőbb, tehát ezekről a településekről a nők aránya magasabb, mint az ezeket a facilitásokat nélkülöző településekről.

5.c. Tézisem harmadik kijelentése: kimutatható hogy a tanulmányi eredmény, valamint a hallgató lakhelyének mérete között kapcsolat van. Azt feltételeztem, hogy a kistelepülésekről származók tanulmányi eredménye átlagban gyengébb, mint a nagyobb településekről származóké. A vizsgálat kimutatta, hogy a három legkisebb településtípusból (kisközség, nagyközség, rendezett tanácsú város) érkezők nem csak gyengébb eredménnyel kerültek egyetemre, hanem ez a gyengébb teljesítményt az egyetemen is megőrizték. Ugyanakkor azt az eredményt is mutatta a vizsgálat, hogy ez az összefüggés alapjaiban igaz, de ezzel az összefüggéssel nem tudjuk megmagyarázni, hogy a rendezett tanácsú városokból (kisebb városok) származó hallgatók tanulmányi eredményei miért a faluról származókéhoz hasonlítanak sokkal inkább, mint a városlakókéhoz. Bizonyítani nem tudtam, de feltételezem, hogy ezen kisebb városok voltak a faluról származó bevándorlás centrumai, tehát lényegében szociológia értelemben falusi lakosságról van szó.

6. A pécsi bölcsészkar mintáján kimutatható, hogy a tanulmányok során szerzett érdemjegyek valamint a tanulmányi mérőföldkövek időbeli teljesítése között összefüggés van. Tézisem az, hogy az előírt időponthoz időben közelebb letett vizsgák átlagban jobb eredménnyel zárultak, tehát minél korábbi életkorban fejezte be a hallgató a vizsgáit, azt annál jobb eredménnyel tette.

Az adatbázis számos lehetőséget kínált a tanulmányi eredményesség, illetve a különböző időfaktorok közötti összefüggés vizsgálatára. Számos vizsgálatot végeztem, ezek eredményeképp a legfontosabb összefüggéseket úgy foglalhatom össze, hogy a tézis igaz, az érettségi idején betöltött életkorok átlaga, valamint a tanulmányi eredményesség közötti összefüggés nem csak az érettségi vizsgára érvényes, hanem az is, hogy a minél később érettségit szerzett populációnak nem csupán az érettségi eredménye lesz gyengébb, hanem ez a gyengébb tanulmányi teljesítmény az egyetemi előmenetel alatt is megmarad. Tovább az is egyértelműen bebizonyosodott, hogy a vizsgakötelezettségek előrehaladtával (érettségi vizsga, alapvizsga, szakvizsga illetve pedagógia képesítő vizsga) a középiskolában még jutalmazott előnyök egy semleges környezetben elvesznek. Már majdnem az első egyetemi vizsga (alapvizsga) esetében kiegyenlítődik a később szignifikánsan a doktorátust szerzők előnyére változó vizsgaeredmények minősége.

Összefoglalás

Összességében a kar rekrutációs bázisának alakulását befolyásoló tényezőket eredetüket tekintve különböző szinteken tudtam azonosítani:

- Kimutatható, hogy időtől és kultúrától függetlenül igaz és **generikusnak** is tekinthető az az összefüggést, hogy magasabb társadalmi státuszú csoportok gyermekei nagyobb mértékben részesülnek az oktatási, esetünkben felsőoktatási javakból. A magasabb státusz definiálása önmagában is nehéz feladat, az viszont bizonyos, hogy ennek egyik fő összetevője az eltartó iskolai végzettsége. Esetünkben is ebben a vonatkozásban látszott legszemléletesebben, hogy a felsőfokú végzettséggel rendelkező eltartók gyermekei kimondottan preferált helyzetben vannak, felsőoktatási részvételük záloga annak, hogy e preferált csoportok státuszpozíciója fennmaradjon.

- A korabeli magyar oktatáspolitikai és általában közélet történései és törekvései látható nyomott hagytak a rekrutációs bázison. Az **országos** jelentőségű tényezőket azonban tovább tudtuk bontani: egyrészt vannak olyan tényezők, amelyek *kényszerített* befolyással hatottak a kar rekrutációs bázisára. Itt elsősorban a numerus clausus zsidók egyetemi felvételijét megnehezítő döntésre, valamint arra az oktatáspolitikai döntésre gondolunk, amely alapján a

nőket lényegében csak a bölcsészkarra engedték tanulni korlátozás nélkül. Más, szintén országos jellegű, de *spontán* tényezők főképp azokkal a kulturális attitűdökkel kapcsolatosak, amelyek legfőbb indikátora a hallgató felekezeti hovatartozása. Látható, hogy a pécsi bölcsészkar esetében is igaznak bizonyult a más hallgatói populáción már bizonyított összefüggés, hogy bizonyos felekezethez tartozók tanulmányi eredményessége messze az átlag feletti (pl. zsidók, evangélikusok), vagy átlag alatti (görög katolikusok).

- Végezetül a **helyi erők** spontán befolyását is meg kell említeni. Láthattuk, hogy az egyetem bölcsészkarja alapvetően regionális beiskolázású volt, kimondott pécsi felülreprezentációval. Sikerült kimutatnunk: önmagában az a tény, hogy a környéken, illetve az adott városban egy egyetem működik alapvetően felülírja a szokásos szelekciós mechanizmusokat, lehetőséget kínálva bárkinek az egyetemi tanulmányokra, mely lehetőségekkel a helyiek nem egyformán élnek, ugyanakkor a spontán szelekció mintái eltérnek az országostól.

Jelen disszertáció illetve a téma folytatását három, egymást nem kizáró, irányban tartom lehetségesnek.

- A korabeli bölcsészkarok hallgatóinak adatbázisban való felvétele ismereteink szerint befejeződött. Bizonyára nem lenne minden tanúság nélküli hasonló elemzések elvégzése és összehasonlítása. Várhatóan számos hasonlóságot és szemléletes különbségeket találunk a pécsi, szegedi, debreceni és budapesti hallgatói rekrutáció mintái között. Azért is kívánatos lenne egy ilyen összehasonlítás, mert ez a Horthy-korszak összes magyarországi bölcsészkarát érintené, így a korabeli felsőoktatás egy jelentős szegmenséről vitathatatlan összképet kapnánk.

- A pécsi egyetem orvosi, jogi és az egyetemhez tartozó soproni evangélikus hittudományi kar hallgatóinak adatfelvétele szintén megtörtént, az NKFP kutatás birtokában van. A karok közül a bölcsészkar volt a legkisebb, a jogi, illetve az orvosi kar hallgatói száma a bölcsészeknek sokszorososa, az adatbázisok struktúrája teljesen analóg a bölcsészhallgatók adatbázisával.

Ezért is tűnik kézenfekvőnek, hogy az Erzsébet Tudományegyetem összes beiratkozott hallgatóján hasonló komparatív vizsgálatot érdemes lenne elvégezni. Ezzel két célt is el tudnánk érni: világossá válhat, hogy van-e szignifikáns eltérés a bölcsész, orvos vagy jogász hallgatók rekrutációs mintáiban, illetve van-e mindegyikre jellemző, általános „pécsi” rekrutációs minta.

- Végezetül a saját adatbázisban rejlő lehetőségeket sem használtam ki teljesen, hiszen a változók viszonylag nagy száma között további értelmes összefüggések lehetnek (különösen a szakválasztási preferenciákat illetően). Nem vállalkozhattam az adatbázis teljes feldolgozására elsősorban idő- és terjedelmi korlátok miatt, azonban egy későbbi időpontban erre szeretnék sort keríteni.

Amennyiben a jövőben ilyen komparatív kutatásokra mód és lehetőség nyílik, örömmel veszek bennük részt.

A tézisfüzetben hivatkozott művek

Andorka, R. (1978): *The social mobility in Hungary and Poland : comparative analysis of the surveys performed in 1972-1973*. Központi Statisztikai Hivatal, Budapest

Andorka, R. (1979b): Az egyetemi és főiskolai hallgatók társadalmi összetétele 1898-1942. In: *Statisztikai Szemle*, **1979**. 9sz.

Andorka, R. (1982): *A társadalmi mobilitás változásai Magyarországon*. Gondolat, Budapest

Bourdieu, P. - Passeron, J.C.(1977): *Reproduction in Education, Society and Culture*. Sage Publications, London

Bowles, S., Gintis, H. (1975): The Problem with Human Capital Theory – A Marxian Critique. In: *The American Economic Review*, **1975**. 2. sz. 74-82. American Economic Association, Nashville

Davis, K. Moore, W. (1945): Some Principles of Stratification. In: *American Sociological Review*, **1945**. 2. sz. 242-249. American Sociological Association, Washington

Fekete, Sz. (2005): Pécsi joghallgatók az 1930-as évek elején. In: *Educatio*, **2005**. 2. sz. 413-416.. Oktatókutató és -FejlesztőIntézet, Budapest

Fuller, B.- Rubinson, R. (1992, szerk.): *Does the state expand schooling? Review of the evidence..* The Political Construction of Education, Praeger, New York

Hope, K. (1972): The Analysis of Social Mobility: Methods and Approaches. In: *The British Journal of Sociology*, **1972**. Vol. 23, No. 4, 493-494. The London School of Economics and Political Science, London

Karády V., Nastasa, L.(2004): *The University of Kolozsvár and The Students of The Medical Faculty*. Central European University, Budapest

Lenski, G.E.(1966): *Power and Privilege: The Theory of Social Stratification*. Mcgraw Hill, New York

Lipset, S.M. (1963): The Value Patterns of Democracy: A Case Study in Comparative Analysis. In: *American Sociological Review*, **1963**. 28. sz. 515-531. American Sociological Association, Washington

Müller, W. - Shavit, Y.(1997, szerk.): *The Institutional Imbeddedness of The Stratification Process: A Comparative Study of Qualifications and Occupations in Thirteen Countries..* From School To Work. A Comparative Study of Educational Qualifications and Occupational Destinations, Oxford, University Press., Oxford

Müller, W, Karle, W. (1993): Social Selection in Educational Systems in Europe. In: *European Sociological Review*, **1993**. 1. sz. 1-23. Oxford University Press, Oxford

Nagy, P.T. (2006): A kolozsvári bölcsészkar és természettudományi kar hallgatóságának felekezeti rekrutációja (1872–1918). In: *Magyar Pedagógia*, **2006**. 1. sz. 5-28. Magyar Tudományos Akadémia, Budapest

Nagy, P.T. (1995): A Numerus Clausus - hetvenöt év után. In: *Világosság*, **1995**. 2. sz. 72. Tudástársadalom Alapítvány, Budapest

Ponesz, A.(1936): *Pécs város középiskoláinak népessége 1900-tól 1935-ig*. Dunántúl Pécsi Egyetemi Könyvkiadó, Pécs

Robinson, R, Bell, W. (1978): Equality, Success and Social Justice in England and The United States. In: *American Sociological Review*, **1978**. 43. sz. 125- 143. American Sociological Association, Washington

Shavit Y. -Blossfeld, H-P(1993a): *Persistent inequality: changing educational attainment in thirteen countries*. Westview Press, Boulder

Szabó P.(1940): *A M. Kir Erzsébet Tudományegyetem és irodalmi munkássága*. Dunántúl Pécsi Egyetemi Könyvkiadó és Nyomda, Pécs

Treiman, D.J. Terrell K. (1975): The Process of Status Attainment in The United States and Great Britain. In: *American Journal of Sociology*, **1975**. 81. sz. 563-583. University of Chicago, Chicago

Turner, R. H. (1966): Acceptance of Irregular Mobility in Britain and The United States. In: *Sociometry*, **1966**. 29. sz. 334-352. American Sociological Association, Washington

Weber, M.(1946): *Essays in sociology*. Oxford University Press, New York

A szerző témában megjelent publikációi és konferencia szereplései

Könyvfejezetek:

Fekete Szabolcs: Cigány származású pedagógusok vizsgálata a Dél-Dunántúlon és az Észak-Alföldön. In Koma Tamás szerk. Roma/cigány értelmiségiek iskolai karrierje. Debrecen, 2002, DE BTK Neveléstudományi Tanszék, 87-108.p.

Fekete Szabolcs: Kisebbségek oktatáspolitikái - Karintia. In . Kozma Tamás és Rébay Magdolna szerk / Kisebbségi oktatás Közép-Európában. Budapest, 2005, Felsőoktatási Kutatóintézet - Új Mandátum, 90-105 p.

Fekete Szabolcs: A szimulált piac modellje: Az angol rendszer. In. Kozma Tamás és Rébay Magdolna szerk./ Felsőoktatási akkreditáció Közép-Európában. Budapest, 2006., Felsőoktatási Kutatóintézet - Új Mandátum, 16-26. p

Szerkesztések

1. Támogatásszervezés a felsőoktatásban : Konferenciakötet / szerk. Dezső Krisztina, Fekete Szabolcs. Pécs 2003, Magyar Felsőoktatás Barátai Alapítvány

2. Az egyetemi hallgatók társadalmi háttere. Szerk: Nagy Péter Tibor, Fekete Szabolcs. Wesley János Kiadó, Budapest 2009 (megjelenés alatt).

Önálló tanulmányok

1. Pécsi joghallgatók az 1930-as évek elején. Educatio, 2005. (14. évf.) 2. sz. 413-416. old.

2. Akadozó akadémiai mobilitás Európában. Educatio, 2007. (16. évf.) 3. sz.

3. Antropológia és neveléstörténet. Iskolakultúra, 2008. (18. évf.) 5-6. sz. 137-139. old.

4. Pécsi bölcsészhallgatók rekrutációs mintái a két világháború között. Iskolakultúra, közlésre elfogadva, megjelenés alatt (1 ív)

5. Regionalitás, urbanizáció és vallás összefüggései az Erzsébet Tudományegyetem bölcsészhallgatói körében. Iskolakultúra, közlésre elfogadva, megjelenés alatt (1 ív)

Konferencia részvételek előadóként

1. A brit akkreditációs rendszer.

Felsőoktatási akkreditáció Közép-Európában. Budapest 2004, Professzorok Háza.

2. Kisebbségi oktatáspolitikák Közép-Európában: Karintia esete

Kisebbségi oktatás Közép-Európában, Budapest, 2005, MTA

3. Jogászhallgatók társadalmi háttere az Erzsébet Tudományegyetemen az 1930-as években.

Egyetemi hallgatók társadalmi háttere, Pécs 2005, PTE BTK NTI

4. Hungarian Roma Communities

Society and Lifestyles: Towards Enhancing Social Harmonisation through Knowledge of Subcultural Communities. Vilnius, 2006. Vytautas Magnus University

5. Reluctant mobility of medical students to Europe. The case of the Pécs Medical School.

Regional approach towards FP6. Varna, 2006. Free University of Varna.

6. *Bölcsészhallgatók az Erzsébet Tudományegyetemen.*

Egyetemi hallgatók társadalmi háttere, Pécs, 2007. PTE BTK NTI

7. *Recruitment patterns of a regional university between the world wars in Hungary. The Pécs case.*

Education and Internal Divisions of Elites in Modern Eastern Europe. Geneva, 2007. University of Geneva

8. *A pécsi Erzsébet Tudományegyetem bölcsészhallgatóinak időfaktorai és tanulmányi teljesítményük összefüggései.*

Történeti antropológia és nevelés – Kultúrák találkozása. Veszprém. 2007. MTA Pedagógiai Bizottság - MTA Veszprémi Területi Bizottság (Veab) – Pannon Egyetem, Veszprém 2008

9. *Bölcsészhallgatók egyetemi karrierjének időfaktorai. Az Erzsébet Tudományegyetem példája.*

Közép-európai egyetemi hallgatók a 19-21 században. Budapest 2008, Wesley János Lelkészképző Főiskola

10. *A pécsi Erzsébet Tudományegyetem bölcsészhallgatói egyetemi karrierjének térfaktorai a Horthy-korszakban*

Tér és idő – történeti pedagógiai értelmezési lehetőségek. MTA Pedagógiai Bizottság - MTA Veszprémi Területi Bizottság (Veab) – Pannon Egyetem, Veszprém 2008

11. *Az Erzsébet Tudományegyetem bölcsészhallgatóinak rekrutációs jellemzői, 1921-1940.*

Iskola a társadalmi térben és időben. PTE BTK NTI, Pécs, 2009

